

Nederlandse spreekwoorden in de 'Adagia' van Hadrianus Junius
A. Wesseling

Het supplement op de *Adagia* van Erasmus, dat Junius in 1558 bij Froben publiceerde, is nog niet eerder voorwerp van onderzoek geweest. Er komen elf Nederlandse spreekwoorden en gezegden in voor, die door spreekwoordenkenners over het hoofd zijn gezien. Het geringe aantal kan erop wijzen dat Junius maar weinig belangstelling had voor zijn moedertaal

1. De zegswijze *ad fores* of *ad limina venire* (d.w.z. *bij iemand aan de deur komen*) heeft, aldus Junius, betrekking op een onverwacht geschenk. Dezelfde uitdrukking leeft naar zijn zeggen voort in de volkstaal.
2. Hetzelfde geldt volgens Junius voor de zegswijze *lapides loqueris* (Plautus). Hij bedoelt: *ghy hebbet een steen geseyt*, welk gezegde werd opgetekend door zijn tijdgenoot Reyer Gheurtsz. Harrebomée vatte dit ten onrechte op als 'gij hebt een steen gezaaid'.
3. Andere Nederlandse spreekwoorden zijn terug te vinden in de collecties van Gheurtsz en Sartorius. Enige voorbeelden: *in Norvegiam asseres comportat* - *sperrren in Noirwegen brenghen*; *aves concolores plerunque una volitant* - *vogelen van eender veer vliigen gern tsamen*; *graves casus docent rectissime* - *harde smacken leeren wel*; *colus evangelia* - *evangelien van het spinrok* (vgl. de titel van de populaire bundel *Die evangelien vanden spinrocke*); *aurea quadriga ambienda est* - *staet na een gouden wagen, ghy krijcht een as of een nagel*

Junius verwijst nog eenmaal naar het Nederlands, en wel in verband met een gewoonte: *vulgaris lingua monet dicerium aut inhonestius verbum expuere*. De bedoelde vermaning 'Spuug het uit' (vergelijk bij ons 'Ga je mond spoelen!') staat volgens spreker in verband met een magisch gebruik: men spooog bij het horen van iets afschuwwekkends om dit af te weren. Deze eeuwenoude gewoonte kwam getuige Erasmus nog voor bij het 'vulgusi van zijn tijd.

Barlaeus' beschrijving van Italië
T. Harmsen

Uit de correspondentie van Barlaeus blijkt dat hij, die nooit in Italië geweest is, de auteur is van de *Nova et accurata Italiae hodiernae descriptio* Hoewel Worp dit al een eeuw geleden aantoonde, is het in de schaarse literatuur over dit boek onopgemerkt gebleven. Het boek is in 1626 te Amsterdam verschenen op naam van de uitgever, Jodocus Hondius Jr. (althans: de

titelpagina vermeldt "[...] iconibus illustrata a Iudoco Hondio"). In VIII + 406 pagina's kwarto worden de geografie en geschiedenis van alle landstroken en belangrijke steden van Italië (inclusief Sicilië, Corsica en Sardinië) beschreven. Hoewel de bedoeling was een beschrijving te maken van het huidige Italië, worden de relictten van het antieke Italië met hun geschiedenis uitvoerig besproken. Het werk wordt gepresenteerd als tegenhanger van Philippus Cluverius' *Italia antiqua* uit 1624. Een groot gedeelte van het werk heeft Barlaeus eenvoudigweg, ook naar de toen geldende normen, gestolen door zonder dat te melden vele pagina's uit de *Cosmografia* van Paullus Merula letterlijk over te nemen. Deze delen zijn overigens de minst geïnspireerde van het gehele boek. Een ander gedeelte van het werk heeft hij ontleend aan verschillende bronnen, met name Leander Albertus en Franciscus Schottus, maar in die gevallen heeft hij geen plagiaat gepleegd: hij heeft bestaand materiaal omgegoten tot een eigen werk, zoals dat in zijn tijd algemeen gebruikelijk was. Vaardig hanteert hij de topiek van de stadsbeschrijving, met traditionele elementen als:

1. Etymologie van de naam van de stad of streek (zo zou Milaan zijn naam Mediolanum ontleen aan een dier dat half schaap en half varken was, en dat tijdens de bouw werd waargenomen)
2. Ligging en vorm van de stad (Bologna wordt bijvoorbeeld met een schip vergeleken op grond van de ovale vorm met de kromme torens als masten)
3. Stichting (Napels vanuit Cuma, Florence vanuit Fiesole)
4. Lof door oude schrijvers (Horatius en Vergilius over Napels, Ovidius over Sulmona)
5. Geschiedenis (oudheid)
6. Geschiedenis (moderne tijd)
7. Landbouw en industrie
8. Gebouwen (met bijzondere belangstelling voor inscripties)
9. Kloosters
10. Beroemde personen
11. Dorpen in de omgeving
12. Demografische bijzonderheden.

Opvallend zijn de opsommingen van adellijke families die hij enkele malen aan het bekende materiaal toevoegt. Eigen meningen met betrekking tot Italië geeft Barlaeus niet, hoewel daar alle aanleiding toe was, bijvoorbeeld bij de beschrijving van Venetië (het werk is namelijk opgedragen aan het bestuur van die stad, wat tot een laudatio van de doge en de senaat zou hebben kunnen leiden) en Rome (een stad die tot de verbeelding van Barlaeus moet hebben gesproken als toneel van de antieke geschiedenis die hij zo goed kende). Men kan zich achteraf erover verbazen, dat Hondius juist Barlaeus heeft gevraagd deze tekst te schrijven: van het moderne Italië blijkt deze maar een geringe kennis te hebben. Toch bevat het boek een aantal passages waar Barlaeus zijn persoonlijke stempel op gedrukt heeft.

Stilistisch is hij de meerdere van velen die vóór hem over Italië geschreven hebben, en hij gebruikt zijn diepgaande kennis van de Latijnse poëzie om het wetenschappelijke proza af te wisselen met welgekozen citaten, meer nog dan zijn voorgangers dat gedaan hadden. Bij Barlaeus dienen de citaten niet alleen om zijn betoog te ondersteunen, maar vaak om het te verfraaien. Zijn voorkeur voor laat-Latijnse poëzie blijkt uit het veelvuldig gebruik van de dichter Rutilius Numatianus, auteur van de beschrijving van een reis van Rome naar Gallië. Lexicale, stilistische en inhoudelijke kenmerken van het werk van deze Rutilius Numatianus blijken ook in de gedichten van Barlaeus zelf aan te wijzen. En daarmee heeft de bestudering van dit werk over Italië een nieuwe impuls gegeven tot het bronnenonderzoek van Barlaeus' poëzie.

*Is de ordo geometricus de wrange bolster van Spinoza's wijsbegeerte?
Overwegingen van een tekstbezorger*
P. Steenbakkens

Spinoza's *Ethica ordine geometrico demonstrata* (1677) is, wat de betoogtrant betreft, een monumentale kopie van de *Elementa geometrica* van Euclides: uit een beperkt aantal beginselen (definities, postulaten en axioma's) worden deductief stellingen afgeleid, en dit wordt met ijzeren consequentie volgehouden totdat het totale wijsgerige stelsel - van de metafysische grondslagen tot en met een uitgewerkte theorie van knechtschap en bevrijding der mensen - is ontwikkeld. Spinoza is niet de eerste filosoof geweest die heeft geprobeerd deze mathematische bewijsvorm voor de wijsbegeerte aan te wenden. Ofschoon er meer voorlopers zijn aan te wijzen, is Spinoza's directe voorbeeld voor de toepassing van de *ordo geometricus* onmiskenbaar Descartes geweest, en dan in het bijzonder diens *Rationes Dei existentiam & animae a corpore distinctionem probantes, more geometrico dispositae* (1641; een bijlage bij zijn antwoorden op de tweede reeks bezwaren tegen de *Meditationes*). Descartes achtte de *ordo geometricus* echter niet geschikt als betoogtrant. Spinoza (die in zijn wiskunde-opvatting wellicht door Hobbes' *Examinatio et emendatio mathematicae hodiernae* van 1660 was beïnvloed) deed wat de meester zelf met opzet had nagelaten: hij gaf in zijn *Renati des Cartes Principiorum philosophiae pars I & II, more geometrico demonstrata* (1663) een 'meetkundige' herformulering van diens *Principia*.

De *ordo geometricus* is, vanaf zijn eerste toepassing door Spinoza, zowel bejubeld als verafschuwd. Heinrich Heine bijvoorbeeld karakteriseerde later 'die der Mathematik abgeborgte Beweisführung' als 'ein grosses Gebrechen'. Deze wrange buitenkant is echter 'wie die herbe Schale der Mandel; der Kern ist um so erfreulicher' (*Zur Geschichte der Religion und Philosophie in Deutschland* 1834). Maar Spinoza's vriend Lodewijk Meyer, die de wijsgeer tot publikatie van diens *Renati des Cartes Principia* had bewogen en er het voorwoord voor schreef, verwachtte dat deze bewijstrant een eind zou maken aan alle polemiek en onzekerheid in de filosofie.